

OSADZONY O ODMIENNEJ TOŻSAMOŚCI PŁCIOWEJ W PERSPEKTYWIE WIĘZIENNEJ

Bartosz Zająć*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-4819-4313

e-mail: bartoosz.z@interia.pl

Streszczenie:

W artykule poruszono problematykę odmienniej tożsamości płciowej skazanych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym. Badano opinię funkcjonariuszy Służby Więziennej na temat uregulowań prawnych, proponowanych rozwiązań czy potencjalnych zagrożeń dotyczących ich osadzenia. W szczególności sprawdzano, czy umieszczenie takich osób nie narusza ich podstawowych praw dotyczących poszanowania godności.

Słowa kluczowe:

tożsamość płciowa, Służba Więzienna, funkcjonariusze Służby Więziennej, osadzony, więziennictwo

Transgender inmate in prison prospect

Summary:

The article talks about different of transgender males in Polish penitentiary system. Opinion survey was checked on prison service, about transgender males, legal regulations, proposed solutions in this topic or potential hazards for this type of inmates. In particular, checked whether their rights and dignity have not been violated.

Keywords:

gender identity, prison service, prison guards, inmate, prison system

1. Wprowadzenie

Przedmiotem rozważań przyjętych w niniejszej pracy jest wskazanie sytuacji prawno-społecznej osób o odmienniej tożsamości płciowej, które odbywają karę pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym. Wychodząc od próby wskazania definicji tożsamości płciowej, należy przyjąć, że jest ona kształtowana poprzez różnicę pomiędzy płcią w ujęciu metrykalnym a identyfikowaniem się z nią. Za tożsamość płciową

* Funkcjonariusz Służby Więziennej w Zakładzie Karnym w Barczewie.

przyjmuje się płeć, która jest – co istotne – psychicznie odczuwalna, nie zaś za płeć w ujęciu metrykalnym, która to jest stwierdzana w momencie narodzin¹. Tożsamość płciowa jest subiektywnym atrybutem, jak również kształtuje się na długo przed tożsamością seksualną². Samodzielnie zdefiniowana tożsamość płciowa jest integralną częścią osobowości i podstawowym aktem samookreślenia godności i wolności. Wobec tego nikt nie może być zmuszany do poddania się zabiegom medycznym, sterylizacji lub terapii hormonalnej jako wymogowi uznania przez prawo tożsamości płciowej³. Problematyka uregulowania tożsamości płciowej była tematem podjętym również przez polskiego ustawodawcę. Pojawiła się w projekcie ustawy o zmianie ustawy Kodeksu karnego⁴, gdzie wskazano, że „tożsamość płciowa to utrwalone, intensywnie odczuwane doświadczanie i przeżywanie własnej płciowości, która odpowiada lub nie płci wpisanej do aktu urodzenia”⁵.

2. Uwarunkowania prawne traktowania osób pozbawionych wolności

Punktem wyjścia do wskazania podstawy prawnej osób pozbawionych wolności są zapisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Na mocy jej przepisów wszystkie osoby należy traktować w sposób nienaruszający godności, ponieważ „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”⁶.

Przepis poszanowania godności ludzkiej wynika wprost z zadań Służby Więziennej (SW), gdzie wskazano, że personel zapewnia osobom pozbawionym wolności i tymczasowo aresztowanym humanitarne warunki bytowe oraz poszanowanie godności⁷. Jednocześnie zapisy dotyczące godności pojawiają się jeszcze w Ustawie o Służbie Więziennej w kontekście realizowania zadań przez funkcjonariuszy Inspektoratu Wewnętrznej Służby Więziennej⁸, ogólnego postępowania wobec osób pozbawionych wolności⁹, roty ślubowania¹⁰ czy też naruszenia dyscypliny służbowej¹¹.

Traktowanie każdej osoby pozbawionej wolności w sposób humanitarny oraz z poszanowaniem jej godności wynika również z aktów prawnych międzynarodowych. Jak podkreślają J. Banach-Guttierrez oraz M. Janicz, system penitencjarny ma umożliwiać osiągnięcie zasadniczego celu, jakim jest poprawa i rehabilitacja społeczna sprawców przestępstw. Ponadto – jak wynika z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) – na państwo będące członkiem nakładany jest obowiązek upewnienia się, że warunki, w których osadzony odbywa karę pozbawienia wolności, nie naruszają jego godności¹².

Częściowo zasady postępowania z osobami pozbawionymi wolności przedstawiają cele i zadania klasyfikacji. Zgodnie z założeniami w celu właściwego rozmieszczenia wewnątrz zakładu, jak również celem zapewnienia bezpieczeństwa i właściwych oddziaływań dokonuje się klasyfikacji¹³. Jednocześnie w przepisach

1 K. Zawadzka, *Płeć jako temat polityki na przykładzie regulacji prawnych dotyczących tożsamości płci*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2017, nr 11, s. 149.

2 M. Leżucha, K. Czerwiec, *Prawnoczłowiecze aspekty funkcjonowania osób transpłciowych we współczesnym świecie*, „Kultura i Edukacja” 2022, nr 1, s. 63–64, <https://doi.org/10.15804/kie.2022.01.04>.

3 Zob. szerzej: M. Grzyb, *Tożsamość płciowa to nie płeć – refleksje na tle wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie z 29.09. 2020 r.*, „Prawo w Działaniu” 2022, nr 52, s. 262–263.

4 Podaję za: Projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/dok?OpenAgent&9-020-29-2019> [dostęp 12.06.2023].

5 §26 z projektu ustawy o zmianie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (nie wszedł w życie).

6 Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483, art. 30.

7 A. Nowogrodzka, K. Kulawik, *Realizacja ustawowych zadań Służby Więziennej a warunki pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, [w:] M. Szewczyk, S. Grzesiak (red.), *Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywanych zadań służbowych*, DiG, Warszawa 2022, s. 17.

8 Zob. szerzej: Ustawa z dnia 9 lutego 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2022, poz. 2470, art. 23c.

9 Zob. szerzej: Ibidem, art. 27.

10 Zob. szerzej: Ibidem, art. 41.

11 Zob. szerzej: Ibidem, art. 230.

12 J. Banach-Guttierrez, M. Janicz, *Zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności w świetle prawa karnego Unii Europejskiej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 28, <https://doi.org/10.31648/sp.7407>.

13 Zob. szerzej: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 2023, poz. 2260, art. 82.

wewnętrznych SW nie ma zapisów odnoszących się do sposobów traktowania osób o odmiennej tożsamości płciowej, transpłciowych, transseksualnych lub w trakcie tranzycji płciowej. Osadzanie takich osób odbywa się na zasadach ogólnych, tj. uwzględniając założenia klasyfikacji, gdzie bierze się pod uwagę przesłanki formalne (np. wiek, uprzednia karalność) oraz materialne (np. stan zdrowia)¹⁴. Oddzielne umieszczanie kobiet i mężczyzn w zakładach karnych jest elementarną zasadą w systemie więziennictwa¹⁵. Warto w tym miejscu przytoczyć pogląd Małgorzaty Seroczyńskiej oraz Anny Śledzińskiej-Simon dotyczący postulowanych zmian prawnych osób transpłciowych w Polsce. Wskazane rekomendacje odnoszą się również do kwestii osadzania w zakładach karnych, gdzie autorki wskazują na: „wprowadzenie zasady osadzania w zakładach penitencjarnych zgodnie z tożsamością i ekspresją płciową osoby pozbawionej wolności, przy adekwatnym zapewnieniu jej bezpieczeństwa przed agresją fizyczną, słowną oraz seksualną. Formami ochrony nie powinny być całkowita izolacja czy inny ciągły monitoring, ponieważ naruszają inne dobra chronione osoby pozbawionej wolności¹⁶”.

3. Uwarunkowania psychologiczne i społeczne

Jak słusznie zauważyli Sławomir Grzesiak oraz Damian Skowron, podejmowanie badań dotyczących odmiennej orientacji seksualnej lub też tożsamości płciowej w zakładach karnych jest rzadko przyjmowaną perspektywą badawczą, ponieważ problem jest wciąż marginalizowany¹⁷.

Niewątpliwie z odbywaniem kary pozbawienia wolności związana jest deprywacja potrzeb. Wpływa ona na poczucie bezpieczeństwa skazanych. Jej negatywnymi następstwami są między innymi gwałty homoseksualne, agresja czy też przemoc ze strony współwięźniów¹⁸. Podobnego zdania jest Aleksandra Bajor, stwierdzając, że negatywny wpływ na poczucie bezpieczeństwa i deprywację potrzeb mają między innymi małe i ciasne cele, które naruszają zaspokajanie potrzeb indywidualności¹⁹.

Jednocześnie należy wskazać, że odbywanie kary pozbawienia wolności przez osoby deklarujące przynależność do środowiska Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender (LGBT) jest zdecydowanie inne niż pozostałej populacji więziennej. Przede wszystkim osoby takie narażone są na większy stres mniejszościowy i wykluczenie, co powoduje przeżywanie traumatycznych wydarzeń w sposób bardziej intensywny. Przekłada się to na konieczność otrzymania przez nich możliwie szerszej pomocy specjalistycznej w postaci kontaktów z psychologiem²⁰.

Jedną z grup, które najczęściej doświadczają zjawiska znanego jako *hate speech*, są środowiska LGBT²¹. Problem ten został dostrzeżony również przez organizacje międzynarodowe. Komisarz Praw Człowieka Rady Europy w memorandum dotyczącym stygmatyzacji osób LGBT w Polsce wskazał, że jest to po-

14 K. Bąk, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec recydywistów penitencjarnych*, [w:] K. Pujer (red.), *Problemy Nauk Prawnych*, t. 2, Exante, Wrocław 2017, s. 81–82.

15 M. Grzyb, *Płć za kratami. Tożsamość płciowa jako nowe wyzwanie dla systemu penitencjarnego*, [w:] M. Grzyb (red.), K. Krajewski (red.), *Polityka kryminalna: między teorią a praktyką. Księga jubileuszowa profesor Janiny Blachut*, Państwowy Instytut Prawa Karnego, Kraków 2022, s. 100.

16 M. Seroczyńska, A. Śledzińska-Simon, *Założenia zmian prawnych osób transpłciowych w prawie polskim*, [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transseksualnych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Fundacja Trans-Fuzja, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2013, s. 186.

17 S. Grzesiak, D. Skowron, *Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej w polskim systemie penitencjarnym na tle wybranych systemów penitencjarnych innych państw*, [w:] S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, DiG, Warszawa 2020, s. 39–40.

18 A. Lewicka-Zelent, *Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 2019, 32(3), s. 264–265, <http://dx.doi.org/10.17951/j.2019.32.3.261-272>.

19 A. Bajor, *Bezpieczeństwo osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa psychologicznego oraz społecznego*, „*Studia Bezpieczeństwa Narodowego*” 2020, nr 18, s. 18, <https://doi.org/10.37055/sbn/145293>.

20 J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz (red.), *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Helios, Wrocław 2020, s. 53.

21 K. Gorazdowski, *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „*Studia Administracji i bezpieczeństwa*” 2019, nr 6, s. 96.

ważny problem w Polsce, który jest wynikiem homofonicznych wystąpień polityków, których celem jest szerzenie nietolerancji i nienawiści²².

Sprzeciw organizacji międzynarodowych wywołała również sprawa Margot (Michał S.), aktywistki LGBT, która została tymczasowo aresztowana i osadzona w męskim więzieniu w Płocku., Margot utożsamia się on jako osoba niebinarna czyli taka, która nie czuje się ani mężczyzną, ani kobietą. W związku z powyższym Komisarz Praw Człowieka Rady Europy Dunja Mijatović wezwała do wypuszczenia Margot. W obronie „aktywistki” odbywały się protesty oraz też pisano listy otwarte. W celu zapewnienia bezpieczeństwa Margot umieszczona została w celi jednoosobowej²³.

Innym przykładem szeroko poruszającym w mediach była sprawa transpłciowej kobiety przebywającej w Zakładzie Karnym w Barczewie. Jej pobyt był przedmiotem kontroli oraz raportu Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO) w zakresie stwierdzenia problemów systemowych związanych z więziennictwem. W przedmiotowym raporcie stwierdzono potencjalne uchybienia dotyczące zapewnienia odpowiednich warunków bytowych, które wynikają właśnie z rozwiązań systemowych. W szczególności dotyczyły dostępności przedmiotów w celi mieszkalnej w postaci stanika oraz szminki, kontroli osobistej związanej z brakiem wyboru płci funkcjonariusza dokonującego kontroli czy też braku informacji dotyczących zmiany płci²⁴. Jak wskazuje Filip Cieply, z problematyką odbywania kary pozbawienia wolności związany jest abolicjonizm, w tym jego forma dotycząca społeczności LGBT oraz osób, którzy nie są pewni swojej tożsamości seksualnej (LGBTQ+). Podkreśla się, że osoby nieheteronormatywne częściej niż inni skazani podlegają przemocy w zakładach karnych. Istnieje również problem segregacji seksualnej. Warto nadmienić, że aktywność seksualna osób pozbawionych wolności jest mocno ograniczona²⁵.

4. Założenia metodologiczne

Najskuteczniejszą metodą w badaniu funkcjonariuszy SW, wydaje się być sondaż diagnostyczny. Ma on swoje racjonalne uzasadnienie, ponieważ w toku prowadzonych działań i czynności służbowych mają możliwość udzielenia odpowiedzi na poszczególne pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety w sposób nienaruszający prawidłowego toku służby. Narzędziem badawczym jest kwestionariusz ankiety składający się z 14 pytań zamkniętych o zróżnicowanej kafeterii odpowiedzi oraz trzech pytań otwartych.

Celem niniejszej pracy było zdobycie wiedzy dotyczącej funkcjonowania osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej w zakładzie karnym dla mężczyzn. Podjęcie takiej tematyki pozwoli potencjalnie znaleźć odpowiedzi dotyczące:

- preferowanych rozwiązań systemowych w zakresie osadzania osób o odmiennej tożsamości płciowej,
- kategorii potencjalnych zagrożeń bezpieczeństwa,
- aktualnie stosowanych rozwiązań w tym zakresie,
- możliwych zmian dotyczących rozmieszczenia w zakładach karnych osób o odmiennej tożsamości płciowej.

5. Charakterystyka demograficzno-społeczna respondentów

W badaniu ankietowym wzięło udział 170 respondentów z dwóch zakładów karnych typu zamkniętego na terenie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Olsztynie. Szczegółowe odpowiedzi dotyczące płci, wieku, wykształcenia oraz danych dotyczących służby zostały przedstawione za pomocą poniższych tabel. Badanie trwało od 17 do 21 kwietnia 2023 r.

22 H. Machińska, *Historia magistra vitae est?*, [w:] A. Krajewska, M. Rawłuszko (red.), *Równouprawnienie. Księga jubileuszowa dla Profesora Magdaleny Fuszary*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 209–210.

23 J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz (red.), *Zakład...*, s. 54.

24 Zob. szerzej: Raport z Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Zakładu Karnego w Barczewie z 17 stycznia 2023 r., KMP.571.13.2022.JJ, s. 6–8.

25 F. Cieply, *Współczesny abolicjonizm więzień*, „Prawo i Więź” 2022, 1(39), s. 38–39, <https://doi.org/10.36128/priw.vi39.321>.

Tabela 1. Struktura płci respondentów

Lp.	Płeć	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	kobieta	32	18,8%
2	mężczyzna	138	81,2%
3	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Spośród wszystkich respondentów zdecydowaną większość stanowili mężczyźni, 81,2%, natomiast kobiety reprezentowały 18,8% grupy badawczej. Należy nadmienić, że w badanych jednostkach penitencjarnych karę pozbawienia wolności odbywają skazani mężczyźni, co ma decydujący wpływ na obsadę personelu.

Tabela 2. Wiek respondentów

Lp.	Przedział wiekowy	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	od 18 do 25 lat	23	13,5%
2	od 26 do 35 lat	61	35,9%
3	od 36 do 45 lat	74	43,6%
4	od 46 do 55 lat	12	7%
5	powyżej 56 lat	–	–
6	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej respondentów znajdowało się w przedziale wiekowym pomiędzy 36. a 45. rokiem życia, co stanowi 43,6% grupy badawczej. Niewiele mniej osób znajdowało się w przedziale pomiędzy 26. a 35. rokiem życia, co przełożyło się na 35,9% ogółu. Najmniej było osób w przedziale pomiędzy 46 a 55 lat – 7%. Grupę powyżej 56. roku życia nie reprezentował żaden respondent. Należy uznać, że powyższe dane wskazują na młodą kadrę penitencjarną.

Tabela 3. Struktura wykształcenia

Lp.	Poziom wykształcenia	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	średnie	71	41,8%
2	wyższe licencjackie	25	14,7%
3	wyższe magisterskie	73	42,9%
4	brak odpowiedzi	1	0,6%
5	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

W badanym elemencie struktury demograficzno-społecznej najwięcej osób posiadało wykształcenie wyższe magisterskie – 42,9%, niewiele mniej było funkcjonariuszy i funkcjonariuszek z wykształceniem średnim – 41,8%. Jedna osoba nie wskazała posiadanego poziomu wykształcenia.

Tabela 4. Działy służbowe respondentów

Lp.	Działy organizacyjne	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	ochrona	104	61,2%
2	penitencjarny	35	20,5%
3	służby zdrowia	3	1,8%
4	ewidencja	6	3,6%
5	inne (kwatermistrzowski, finansów)	21	12,3%
6	brak odpowiedzi	1	0,6%
7	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najliczniejszą grupę w badaniu ankietowym stanowili funkcjonariusze z działu ochrony – 61,2% respondentów, najmniej liczną była zaś grupa z działu służby zdrowia – 1,8%. Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na zadane pytanie. Działy ochrony i penitencjarny są najliczniejszymi w jednostce penitencjarnej.

Tabela 5. Korpus zaszerzgowania respondentów

Lp.	Korpusy służbowe	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	szeregowych	35	20,5%
2	podoficerów	94	55,3%
3	chorążych	20	11,8%
4	oficerów	cn	11,8%
5	brak odpowiedzi	1	0,6%
6	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej wskazań otrzymała odpowiedź „korpus podoficerów” – 55,3%, w korpusach chorążych oraz oficerów było po 11,8% respondentów. Podobnie jak w poprzednich pytaniach jedna osoba nie wskazała żadnej odpowiedzi. Zdecydowana większość stanowisk w dziale ochrony jest skorelowana z korpusem podoficerów, stąd też wynika duża liczba wskazań.

6. Omówienie wyników badań własnych

W przedmiotowym badaniu respondenci odpowiadali na wiele pytań dotyczących uregulowań prawnych kwestii związanych z tożsamością płciową, wpływem na system penitencjarny czy też proponowanych i postulowanych rozwiązań w zakresie osadzania mężczyzn o odmiennej tożsamości płciowej. Odpowiedzi na pytania z kwestionariusza ankiety zanalizowano w tabelach poniżej.

Tabela 6. „Czy w Pani/Pana opinii problematyka osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej jest dobrze uregulowana w przepisach prawnych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	36	21,2%
2	nie	82	48,2%
3	nie mam zdania	52	30,6%
4	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

W pierwszym pytaniu poproszono respondentów o ocenę uregulowań prawnych. Zdaniem większości z nich nie są one dobrze uregulowane – 48,2%, zdanie odmienne miało 21,2%. Natomiast duża liczba osób nie miała zdania na ten temat – 30,6%.

Tabela 7. „Czy w Pani/Pana ocenie osadzony o odmiennej tożsamości płciowej stanowi wyzwanie dla współcześnie funkcjonujących zakładów karnych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	jest poważnym problemem i wyzwaniem	54	29,9%
2	nie jest poważnym problemem i wyzwaniem	18	9,9%
3	jest zjawiskiem marginalnym	49	27%
4	należy przyjąć, że w niedalekiej przyszłości będzie wyzwaniem i problemem	41	22,7%
5	nie mam zdania	17	9,4%
6	inne	2	1,1%
7	razem	181*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 181 odpowiedzi.

Zdanie respondentów dotyczące osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej zostało podzielone pomiędzy trzy największe wskazania. Najwięcej osób wskazało, że jest poważnym problemem i wyzwaniem – 29,9%, jednocześnie aż 27% osób wskazało, że jest to zjawisko marginalne. Dodatkowo znaczna część respondentów wskazała, że w niedalekiej przyszłości będzie stanowiło to wyzwanie i problem – 22,7%. Zaledwie dwie osoby wskazały odpowiedź inne – wśród nich znalazła się propozycja własnej odpowiedzi, że „regulacje dotyczące odmiennej tożsamości płciowej wymagają uzupełnienia przepisów prawnych”.

Tabela 8. „W Pani/Pana ocenie w jakim zakładzie karnym powinien być osadzony o odmiennej tożsamości płciowej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	typ zamknięty dla mężczyzn	32	17,6%
2	typ zamknięty dla kobiet	9	4,9%
3	zakład innego typu dla mężczyzn	13	7,1%
4	zakład innego typu dla kobiet	3	1,7%
5	w zależności od cech psychofizycznych	49	26,9%
6	w wyznaczonym oddziale lub celi niezależnie od typu zakładu	50	27,5%
7	nie mam zdania	20	11%
8	inne	6	3,3%
9	razem	182*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 182 odpowiedzi.

Podobnie jak we wcześniejszym pytaniu odpowiedzi respondentów wskazały dwa sposoby osadzania skazanych o odmiennej tożsamości płciowej – zdaniem 27,5% ankietowanych powinien być to wyznaczony oddział lub cela mieszkalna niezależnie od typu zakładu – 27,5% odpowiedzi, a jedna osoba mniej wskazała, że jest to zależne od cech psychofizycznych. Jednocześnie uznanie wśród respondentów znalazły wszystkie propozycje wskazane w kafeterii. Najmniej wskazań otrzymała odpowiedź „zakład karny innego typu (niż typ zamknięty) dla kobiet” – 1,7%. Należy odnotować, że 6 osób udzieliło odpowiedzi „inne”, wśród nich znalazły się dwa wskazania, że „jest to zależne od tego, co ma wpisane w dowodzie osobistym” oraz „dostosowane do tożsamości płciowej”.

Tabela 9. „Czy w Pani/ Pana ocenie powinien powstać odrębny typ zakładu karnego dla osób o odmiennej tożsamości płciowej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	52	30,6%
2	nie	92	54,1%
3	nie mam zdania	25	14,7%
4	brak odpowiedzi	1	0,6%
5	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Analizując odpowiedzi respondentów, również w kontekście poprzedniego pytania, warto zauważyć, że w opinii funkcjonariuszy i funkcjonariuszek nie ma konieczności stworzenia osobnego zakładu karnego dla osadzonych o odmiennej tożsamości – 54,1%, odmiennego zdania było 30,6%. Zaledwie jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na powyższe pytanie.

Tabela 10. „Jaki typ zakładu w Pani/Pana ocenie byłby najlepszy z punktu widzenia takich osób?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tylko typ zamknięty	49	28%
2	tylko typ półotwarty	8	4,6%
3	tylko typ otwarty	3	1,7%
4	w zależności od popełnionego czynu	93	53,1%
5	nie mam zdania	21	12%
6	inne	1	0,6%
7	razem	175*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 175 odpowiedzi.

Respondenci w powyższym pytaniu wskazali, że osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej należy osadzać zgodnie z tym, jaki czyn popełnili – 53,1%, natomiast 28% respondentów wskazuje, że powinien być to typ zamknięty. Zaledwie jedna osoba wskazała inną odpowiedź, lecz nie zaproponowała własnej propozycji typu zakładu.

Tabela 11. „Czy w Pani/Pana ocenie osadzony o odmiennej tożsamości płciowej stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	93	54,7%
2	nie	56	32,9%
3	nie mam zdania	21	12,4%
4	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Zdaniem większości respondentów przebywanie osadzonego o odmiennej tożsamości płciowej wpływa na zagrożenie bezpieczeństwa jednostki – 54,7% wskazań respondentów, odmiennego zdania było 32,9%.

Tabela 12. „Jakie w Pani/Pana ocenie jest to zagrożenie?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	może być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony skazanych	133	31,4%
2	może być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony funkcjonariuszy	21	5%
3	jest narażona na zachowania suicydalne	47	11,1%
4	jest narażona na niski status w hierarchii więziennej	66	15,6%
5	będzie stwarzać zagrożenie bezpieczeństwa jednostki w postaci buntu i wystąpień wobec administracji	18	4,3%
6	będzie potencjalną ofiarą nierównego traktowania i naruszeń praw człowieka	48	11,3%
7	będzie ofiarą naruszeń dotyczących poszanowania godności	46	10,9%
8	będzie generować inne zdarzenia nadzwyczajne	38	9%
9	inne	6	1,4%
10	razem	423*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 423 odpowiedzi.

W powyższym pytaniu respondenci wskazali największą liczbę odpowiedzi, oceniając, że występuje bardzo wiele potencjalnych zagrożeń występujących w związku z osadzeniem skazanego o odmiennej tożsamości płciowej. Najwięcej z nich uzyskała odpowiedź, w której osadzonymoże być ofiarą przemocy i prześladowań ze strony innych skazanych – 31,4%, jak również jest narażona na niski status w hierarchii więziennej – 15,6%. Warto dodać, że w przedmiotowym badaniu pytano respondentów o wskazanie zagrożeń wynikających z umieszczenia osadzonego o odmiennej tożsamości płciowej (który formalnie jest mężczyzną, lecz utożsamia się z inną płcią). Takie sformułowanie pytania wynika z tego, że badanie ankietowe miało miejsce w zakładach, gdzie karę pozbawienia wolności odbywają mężczyźni, zatem formalnie nie istniała możliwość, by przebywała tam kobieta, która jest w trakcie tranzykcji zmiany płci lub która tylko deklarowała taką chęć. Jednocześnie należy uznać, że w niniejszych badaniach zabrakło pytania, czy osoba taka może być źródłem zagrożenia dla innych skazanych oraz jakie potencjalnie mogą być to zagrożenia.

Tabela 13. „Jakie środki Służba Więzienna w Pani/Pana ocenie powinna wdrożyć, by chronić takich osadzonych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	umieszczanie w celach monitorowanych	45	18,6%
2	umieszczanie w oddziałach odizolowanych, na wzór oddziałów „N”	86	35,4%
3	nie dopuszczać do kontaktu z innymi osadzonymi	64	26,3%
4	nie powinna stosować żadnych innych środków niż te wynikające z przepisów	32	13,2%
5	nie mam zdania	13	5,3%
6	inne	3	1,2%
7	razem	243*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 243 odpowiedzi.

Warto na wstępie odnotować, że funkcjonariusze SW zauważają problem osadzania takich skazanych. Zdaniem respondentów jest to przede wszystkim umieszczanie w oddziałach odizolowanych na wzór oddziału dla osadzonych niebezpiecznych – 35,4%, jak również jest to niedopuszczanie do kontaktu z innymi osadzonymi – 26,3%. Zaledwie 3 osoby nie miały zdania na powyższy temat. Widać wyraźnie, że działania, które podejmuje SW, w znacznej mierze dotyczą względów bezpieczeństwa.

Tabela 14. „Czy aktualnie stosowane rozwiązania w Pani/Pana ocenie są skuteczne?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	tak	47	27,6%
2	nie	31	18,2%
3	nie wiem	49	28,8%
4	nie mam zdania	40	23,6%
5	brak odpowiedzi	3	1,8%
6	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

Najwięcej odpowiedzi respondentów wskazało na problem z oceną skuteczności obecnie stosowanych rozwiązań – 28,8%. Wśród pozostałych odpowiedzi 27,6% wskazało, że stosowane rozwiązania są skuteczne, a 18,2% wyraziło opinię odmienną.

W pierwszym z pytań o charakterze otwartym poproszono respondentów o ocenę skuteczności rozwiązań prawnych oraz wskazanie, czy są pozytywne czy negatywne. Wśród 59 osób, które wskazały ich pozytywną wartość, znalazły się odpowiedzi: skazani są izolowani od innych osób przebywających w zakładzie karnym – 6 osób, jest to sztuczny i marginalny problem – wskazania, nie ma zdarzeń nadzwyczajnych z takimi osobami – 2 wskazania, tacy skazani nie stwarzają problemów – 2 wskazania, przepisy prawne są wystarczające – 1 wskazanie, można kontrolować za pomocą monitoringu – 1 wskazanie, nie dzieje się im krzywda – 1 wskazanie.

Natomiast wśród 66 osób, które dały odpowiedź negatywną, wskazano: brak przepisów lub niejednoznaczne przepisy – 12 wskazań, jest to nowa sytuacja dla SW – 5 wskazań, izolować od innych skazanych – 2 wskazania, problem przy osadzaniu takich skazanych – 1 wskazanie, problem przy kontroli osobistej – 1 wskazanie, zakłady karne nie są przystosowane do osadzania takich osób – 2 wskazania, brakuje zakładów dla takich skazanych – 1 wskazanie, nie ma warunków, które w ocenie RPO byłyby odpowiednie – 1 wskazanie, przepisy mogą zostać ulepszone – 1 wskazanie.

Tabela 15. „Jakie rozwiązania powinna zastosować Służba Więzienna w kontekście osadzania osób o odmiennej tożsamości płciowej?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	dokonywanie odmiennej klasyfikacji	50	19,5%
2	kierowanie do lekarza psychiatry celem orzecznictwa	64	24,9%
3	umieszczanie w celi monitorowanej celem obserwacji i diagnozy	48	18,7%
4	kierowanie wniosku do sądu o ustalenie płci	62	24,1%
5	nie mam zdania	27	10,5%
6	inne	6	2,3%
7	razem	257*	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

* W powyższym pytaniu 170 respondentów udzieliło 257 odpowiedzi.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie rozwiązań potencjalnie mogących być zastosowanymi przez SW podczas rozmieszczania osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej. Zdaniem większości respondentów będzie to kierowanie skazanych do lekarza psychiatry celem właściwego orzecznictwa – 24,9%, jak również kierowanie wniosku do sądu celem ustalenia płci – 24,1% wskazań. Warto odnotować, że 2,3% osób wskazało odpowiedź „inne”, wśród nich znalazły się propozycje odpowiedzi: „stosować obowiązujące przepisy prawne”, „powinno się stworzyć oddzielny zakład, gdzie przebywałyby osoby w trakcie zmiany płci lub po jej zmianie”, „dokonać analizy przez funkcjonariuszy Służby Więziennej”.

Tabela 16. „Czy w Pani/Pana ocenie osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej będzie więcej w warunkach więziennych?”

Lp.	Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek procentowy
1	zdecydowanie tak	38	22,3%
2	tak	76	44,6%
3	zdecydowanie nie	1	0,6%
4	nie	13	7,7%
5	nie mam zdania	35	20,6%
6	inne	1	0,6%
7	brak odpowiedzi	6	3,6%
8	razem	170	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie badania własnego.

W ostatnim pytaniu o charakterze zamkniętym wskazano tendencję pojawiania się i zwiększania liczby osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej. Zdaniem większości respondentów będzie ich przybywało – 44,6%. Jedna osoba wskazała odpowiedź inną, twierdząc, że będzie ich tyle samo. Jednocześnie na powyższe pytanie aż 3,6% nie udzieliło żadnej odpowiedzi.

Dwa ostatnie pytania miały charakter otwarty. W pierwszym z nich poproszono respondentów o wskazanie najbardziej optymalnych rozwiązań dotyczących rozmieszczania osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej w zakładach karnych. Wobec tego wskazano następujące rozwiązania: „powinni być izolowani od innych/izolować od innych osadzonych” – 6 wskazań, „umieszczać w osobnych oddziałach lub celach” – 15 wskazań, „powinien być osadzony w jednostkach podobnych do szpitali psychiatrycznych” – 1 wskazanie, „umieszczać w celach monitorowanych” – 2 wskazania, „nie ma takich rozwiązań” – 1 wskazanie, „oddzielne spacery i grupy” – 1 wskazanie, „nie osadzać z członkami podkultury grypsujących” – 1 wskazanie, „ustalenie płci przez sąd” – 5 wskazań, „osadzać z posobnymi skazanymi, tj. o odmiennej tożsamości płciowej” – 4 wskazania, „stworzyć osobny typ zakładu” – 4 wskazania, „stworzyć osobny oddział z mieszanym składem funkcjonariuszy, tj. kobietami i mężczyznami, w celu dokonywania kontroli osobistej” – 1 wskazanie, „nie należy ich izolować, ponieważ mniejszości seksualnych się nie izoluje” – 1 wskazanie.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie, czy przebywanie skazanych mężczyzn o odmiennej tożsamości płciowej narusza w ocenie respondentów godność skazanych. Odpowiedź twierdzącą wskazało 6 osób, podając następującą argumentację: „występuje ryzyko stygmatyzacji, może być ofiarą prześladowań, narusza ich godność, w związku z tym należy ich izolować” – 4 wskazania, „jest to subiektywna ocena skazanego, która może wskazywać na naruszenie godności, lecz zgodnie z prawem nie narusza jej”, „w pewien sposób narusza godność skazanych, ponieważ Służba Więzienna nie jest przygotowana do przyjmowania takich osób” – po 1 wskazaniu.

Natomiast odpowiedź negatywną wskazało zdecydowanie więcej osób – 41, wśród nich znajdują się: „funkcjonariusze podchodzą do wszystkich skazanych z godnością i poszanowaniem ich praw” – 6 wskazań, „formalnie w świetle prawa jest mężczyzną” – 5 wskazań, „są izolowani od reszty skazanych” – 3 wskazania, „więzienie to nie hotel” – 3 wskazania, „płeć nie jest stanem psychicznym, odbywanie kary nie narusza godności, umieszczony jest zgodnie z zapisem w dowodzie osobistym, w prawie polskim występują tylko dwie płci”, „kara ma być dolegliwa, nie ma innych rozwiązań na tę chwilę”, „są osadzani zgodnie z przeznaczeniem”, „osadzony powinien dostosować się do typu zakładu”, „formalnie nadal są mężczyznami”, „musi być określona płeć sądownie”, „zmiana płci to wybór osadzonych”, „są to osoby poszkodowane przez los”, „tacy osadzeni popełniając przestępstwo, również naruszyli czyjąś godność”,

„dalej jest mężczyzną, wobec tego nie może być osadzany z kobietami”, „zmieniając płeć świadomie narażają się na niebezpieczeństwo ze strony innych osób”, „są traktowani jak każda inna osoba pozbawiona wolności”, „powinno traktować się jak z płcią, z którą się urodził”, „zmiany płci odbywają się sądowo, w innym przypadku osadzony mógłby zmieniać ją codziennie” – po 1 wskazaniu.

7. Podsumowanie

Problematyka osób pozbawionych wolności o odmiennej tożsamości płciowej wydaje się niedostatecznie uregulowana w polskich przepisach prawnych. Przede wszystkim SW nie publikuje danych statystycznych dotyczących przebywania w jednostkach penitencjarnych osób o nieustalonej tożsamości płciowej, w trakcie tranzytacji płci. Przedstawione dane dotyczą tylko przebywania kobiet i mężczyzn²⁶. Widać to również w przeprowadzonych badaniach ankietowych wśród funkcjonariuszy SW. Istnieje wiele problemów w tym zakresie oraz rozwiązań, które usprawniłyby osadzanie skazanych o odmiennej tożsamości płciowej. Z jednej strony respondenci wskazali, by osoby takie umieszczać zgodnie z podstawami klasyfikacji, tj. biorąc pod uwagę charakter przestępstwa, a z drugiej strony izolować takie osoby od reszty populacji skazanych. Dużo informacji udało się pozyskać w trakcie analizy pytań o charakterze otwartym. Zasadne wydaje się stworzenie wyznaczonego oddziału lub celi dla osadzonych o odmiennej tożsamości płciowej w innym zakładzie karnym typu zamkniętego. Nie ma natomiast konieczności stworzenia osobnego typu zakładu, ponieważ takich osób jest zbyt mało. Wydaje się, że postulowane przez respondentów kierowanie do lekarza psychiatry lub sądu nie jest uregulowane w przepisach prawa, co wiąże się z tym, że SW nie ma formalnie takiej możliwości.

Zasadne jest również tutaj odwołanie się do innych systemów penitencjarnych, gdzie problematyka taka została już omówiona. Gruntownej analizie przepisów prawnych dokonali Sławomir Grzesiak oraz Damian Skowron, odwołując się między innymi do rozwiązań zastosowanych w stanie Queensland (Australia), gdzie podczas osadzania bierze się pod uwagę deklarację osoby pozbawionej wolności odnośnie do jej płci (deklaruje ona, czy jest kobietą czy mężczyzną), w Wielkiej Brytanii zaś istnieje komisja ds. osób transpłciowych, która jest zwoływana w momencie zatrzymania przestępcy, w swojej działalności pomaga ona personelowi osadzić właściwie osobę o odmiennej tożsamości płciowej. Ciekawe rozwiązania zastosowana również Kanada, gdzie tamtejsza służba ma obowiązek dostosować postępowanie wykonawcze do deklarowanej tożsamości płciowej osoby zatrzymanej, niezależnie od jej anatomicznych cech. Powoduje to umieszczenie przestępców zgodnie z ich wolą dotyczącą tożsamości płciowej, chyba że występują poważne problemy zdrowotne lub względy bezpieczeństwa²⁷. Jednocześnie – jak wskazuje Magdalena Grzyb – rozwiązania wskazywane między innymi w Wielkiej Brytanii obarczone są również wadami. Mianowicie wystąpił tam problem bezpieczeństwa kobiet osadzonych w zakładach karnych wraz z transpłciowymi kobietami płci męskiej. Doprowadziło to do niewątpliwej kolizji z prawami kobiet opartymi na płci w ujęciu biologicznym²⁸.

26 Zob. szerzej: *Roczna Informacja statystyczna za rok 2022*, „Służba Więzienna” <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 12.06.2023].

27 Zob. szerzej: S. Grzesiak, D. Skowron, *Postępowanie z osobami...*, s. 39–50.

28 M. Grzyb, *Płeć za kratami. Tożsamość płciowa...*, s. 99–101.

Bibliografia

Literatura:

- Bajor A., *Bezpieczeństwo osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa psychologicznego oraz społecznego*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2020, nr 18, s. 15–24, <https://doi.org/10.37055/sbn/145293>.
- Banach-Guttierrez J., Janicz M., *Zakaz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności w świetle prawa karnego Unii Europejskiej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 25–41, <https://doi.org/10.31648/sp.7407>.
- Bąk K., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec recydywistów penitencjarnych*, [w:] K. Pujer (red.), *Problemy Nauk Prawnych*, t. 2, Exante, Wrocław 2017, s. 51–64.
- Cieply F., *Współczesny abolicjonizm więzień*, „Prawo i Więź” 2022, 1(39), s. 31–52, <https://doi.org/10.36128/pr.wi.39.321>.
- Gorazdowski K., *Próba oceny karnoprawnych regulacji zwalczania mowy nienawiści w Polsce*, „Studia Administracji i bezpieczeństwa” 2019, nr 6, s. 93–115.
- Grzesiak S., Skowron D., *Postępowanie z osobami o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej w polskim systemie penitencjarnym na tle wybranych systemów penitencjarnych innych państw*, [w:] S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2020, DiG, s. 39–67.
- Grzyb M., *Płeć za kratami. Tożsamość płciowa jako nowe wyzwanie dla systemu penitencjarnego*, [w:] M. Grzyb, K. Krajewski (red.), *Polityka kryminalna: między teorią a praktyką: księga jubileuszowa profesor Janiny Blachut*, Krakowski Instytut Prawa Karnego, Kraków 2022, s. 99–117.
- Grzyb M., *Tożsamość płciowa to nie płeć – refleksje na tle wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie z 29.09.2020 r.*, „Prawo w Działaniu” 2022, nr 52, s. 255–271.
- Helios J., Jedlecka W., Kalisz T. (red.), *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Helios, Wrocław 2020.
- Lewicka-Zelent A., *Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, 32(3), s. 261–272, <http://dx.doi.org/10.17951/j.2019.32.3.261-272>.
- Leżucha M., Czerwiec K., *Prawnocłowiecze aspekty funkcjonowania osób transpłciowych we współczesnym świecie*, „Kultura i Edukacja” 2022, nr 1, s. 60–85, <https://doi.org/10.15804/kie.2022.01.04>.
- Machińska H., *Historia magistra vitae est?*, [w:] A. Krajewska, M. Rawłuszko (red.), *Równouprawnienie. Księga jubileuszowa dla Profesory Magdaleny Fuszary*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022, s. 209–215.
- Nowogrodzka A., Kulawik K., *Realizacja ustawowych zadań Służby Więziennej a warunki pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, [w:] M. Szewczyk, S. Grzesiak (red.), *Potencjał kadrowy Służby Więziennej w kontekście wykonywanych zadań służbowych*, DiG, Warszawa 2022, s. 15–32.
- Seroczyńska M., Śledzińska-Simon A., *Założenia zmian prawnych osób transpłciowych w prawie polskim*, [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transseksualnych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Fundacja Trans-Fuzja, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2013, s. 119–148.
- Zawadzka K., *Płeć jako temat polityki na przykładzie regulacji prawnych dotyczących tożsamości płci*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2017, nr 11, s. 147–162.

Akty prawne:

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 9 lutego 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2022, poz. 2470.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 2023, poz. 2260.

Projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (nie wszedł w życie), <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/dok?OpenAgent&9-020-29-2019> [dostęp: 12.06.2023].

Raport z Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji Zakładu Karnego w Barczewie z 17 stycznia 2023 r., KMP.571.13.2022.JJ.

Netografia:

Roczna Informacja statystyczna za rok 2022, „Służba Więzienna”, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 12.06.2023].